

ה. נוי ויופי סביבתי

נטיעת אילנות בהר הבית ובחצר בית הכנסת

הרב יהודה זולדן

א. איסור נטיעת אילנות בעזרה או בהר הבית

נאמר בפסוק (דברים טז כא):

"לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' א-להיך אשר תעשה לך".

ונחלקו תנאים בפירוש הפסוק בספרי (פר' שופטים קמה):

מנין לנוטע אילן ובונה בית בהר הבית שהוא עובר בלא תעשה? תלמוד לומר

"כל עץ אצל מזבח ה' א-להיך". ר' אליעזר בן יעקב אומר: מנין שאין עושים

אכסדרא בעזרה? תלמוד לומר: "אצל מזבח ה' א-להיך".

המחלוקת בין תנא קמא ור' אליעזר בן יעקב מתייחסת לשלש נקודות:

1. האם האיסור הוא נטיעת אילן או גם בניית בית ואכסדרא?
2. האם מקום האיסור הוא בכל הר הבית או רק בעזרה שליד המזבח?
3. מהי מהות העבירה: לא תעשה או איסור?

כתב הרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה, יג):

היא שנמנענו מלנטוע אילנות במקדש או אצל המזבח על דרך היופי והנוי לכוון בזה עבודת האל יתעלה; לפי שכך היו עושים עובדי עבודה זרה, שהיו נוטעים להם אילנות יפים ותאוה לעינים בבתי עבודתם. והוא אמרו יתעלה: "לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' א-להיך". והעובר על לאו זה, חייב מלקות.

כלומר, שהעובר על איסור זה לוקה. וכן כתב הרמב"ם ברשימת מצוות "לא תעשה", וכן בהל' סנהדרין (פי"ט ה"ד-ה"ה) וכן מובא גם בספר החינוך (מצווה תצב).

להלכה פסק הרמב"ם (עבודה זרה פ"ו ה"ט):

"הנוטע אילן אצל המזבח או בכל העזרה, בין אילן סרק ובין אילן מאכל, אע"פ שעשאו לנוי למקדש ויופי לו – הרי זה לוקה. שנאמר: "לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' א-להיך", מפני שהיה זה דרך העכו"ם, נוטעין אילנות בצד מזבח שלהם כדי שיתקבצו שם העם".

הכסף משנה (הל' עבודה זרה שם) אומר שהרמב"ם פסק שאין ליטע אילן רק בעזרה, ולא כתב שאין ליטע בכל הר הבית כדברי תנא קמא, מפני שבנקודה זאת חולק עליו ר' אליעזר בן יעקב. ומאחר שמשנת ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי, פסק הרמב"ם כמותו.¹ הכסף משנה מעיר שהרמב"ם השמיט את הדין שאין לבנות בית המזבח בדברי תנא קמא, ופסק כר' אליעזר בן יעקב. ואמנם גם לדעת ר' אליעזר בן יעקב אסור לבנות בית מעץ אך דינו כדין אכסדרא, ואיסורו הוא רק מדרבנן²

ב. הסבר המחלוקת בין ת"ק לראב"י

נראה שהמחלוקת בין ת"ק וראב"י היא בהבנת הפסוקים.

1. לגבי עצם האיסור, תנא קמא למד שני דברים מהמילים: "אשרה כל עץ". מחד, מהמילה 'אשרה' הוא למד שהאיסור הוא כדוגמת עובדי עבודה זרה לשם נוי ויופי. מאידך, מהמילה: 'כל עץ' הוא למד שהאיסור כולל נטיעת אילנות, בין אם הם אילנות סרק או מאכל.³ לעומת זאת, ראב"י בן יעקב הוסיף את גזירתם המורחבת של חכמים⁴ בהבנתו שהמילים בפסוק: 'כל עץ' - כוונתן לכל מבנה של עץ, ואין הכוונה דווקא לאילן סרק או מאכל.

2. המחלוקת העיקרית בין ת"ק לבין ראב"י בן יעקב היא בהבנת המילים: 'אצל מזבח'. לדעת ת"ק, המילים: 'אצל המזבח' מכוונות לכל אזור הר הבית. וראב"י בן יעקב מצמצם את ה"אצל מזבח ה'" למזבח וליד אזור המזבח במבנה המקדש, דהיינו: בעזרה, וכפשוטו של מקרא.

הרמב"ם קיבל בענין זה את דעתו של ר' אליעזר בן יעקב, ולכן פסק שהאיסור הוא בעזרה בלבד וכ"כ גם בספר החינוך (מצוה תצב).

יש להוכיח מכמה מקורות שהבנת המילים "אצל המזבח" הינה כדעת ראב"י בן יעקב. המנחת חינוך (שם) מוכיח זאת מהגמ' (זבחים ס ע"א). נאמר בפסוק: "ואכלוה מצות

1. המנחת חינוך (מצווה תצב) דן אם גם בברייתא נאמר כלל זה. והוכיח זאת ממסכת תמיד (כח ע"ב).
2. עי' בפי' הנצי"ב לספרי, שגירסת הרמב"ם (הל' עבודה זרה) היתה שונה מזו שנמצאת בספרי שלפנינו, ובגירסתו לא היה כתוב "ובונה בית". וע"ע בפי' הגר"א לספרי, ואור שמח (לרמב"ם).
3. המנ"ח (שם) דן בגדרי נטיעה אם זה כמו לענין שבת, כלאים וחזרה מעורכי המלחמה וכו'.
4. כאמור לעיל, לדעת ראב"י בן יעקב בניית אכסדרה אינו איסור תורה אלא רק איסור דרבנן.

אצל המזבח" (ויקרא י יב), ומבואר שמדובר בשיירי המנחה.⁵ ורש"י (שם ד"ה 'וכי') מסביר שברור הוא שהכוונה היא לכל העזרה, שהרי ביחס למנחה עצמה כתוב: "מצות תאכל במקום קדוש, בחצר אהל מועד יאכלוה" (ויקרא ו ט), וממילא ברור שכך הוא ביחס לשיירי המנחה. נמצאנו למדים שהמילים "אצל המזבח" מורות על המקום שלידי המזבח ולא לכל שטח הר הבית.

בנוסף, המילה "אצל" במקרא, המתייחסת למקום, פירושה "בסמיכות". הביטוי "אצל המזבח" כוונתו למזבח עצמו ולמקום הסמוך לו, דהיינו: העזרה. כך למשל מובא בנביא: "ויקח יהוידע הכהן ארון אחד וייקוב חור בדלתו, ויתן אותו אצל המזבח מימין בבוא איש בית ה'" (מלכים ב, יב י), ומפרש רש"י שם: 'אצל המזבח – בעזרה'. בעולת העוף נאמר: 'והסיר את מוראתה בנוצתה, והשליך אותה אצל המזבח קדמה, אל מקום הדשן' (ויקרא א טז). שם הוסיפה התורה והגבילה דווקא למקום הדשן⁶ ולא לכל העזרה (עי' גם ויקרא ו ג). גם בפסוק: "ויחזק בקרנות המזבח... כי נס יואב אל אהל מועד והנה אצל המזבח" (מלכים א', ב כח-כט), הכוונה היא לקרנות המזבח ולא מעבר לכך.

נראה מכל האמור שהרמב"ם⁷ פסק עקרונית כדברי שניהם: מחד, פסק כתנא קמא, שמציין את איסור התורה; ומאידך, כר' אליעזר בן יעקב בהגדרת האיסור: את הרחבת האיסור של חכמים ביחס לעץ וצורתו, וצמצומו ביחס למקום. הרמב"ם הקפיד לציין שמדובר בנטיעת אילן סרק או מאכל במקדש ליד המזבח, והדגיש שאסור לעשות זאת לנוי ויופי, וכדוגמת עובדי עבודה זרה, וזהו הלאו מהתורה.

ג. נטיעת אילנות בחצר בית הכנסת

ר' עקיבא אייגר בהגותו (שו"ע או"ח סי' קנ סעי' א) מצטט את דברי הרמב"ם (עבודה זרה פ"ו ה"ט) ומוסיף:

'וכתב ר' דוד עראמה בפירוש להרמב"ם, דאפילו אצל בית הכנסת אסור מדרבנן'. הפוסקים האחרונים דנו רבות בדין זה,⁸ ורובם לא הסכימו לקביעה זו, ממספר נימוקים:

5. המנ"ח מסביר שבשל הכפילות בפסוק ביחס לשיירי המנחה, דרשה שם הגמרא שדין זה נוהג רק כשהמזבח אינו פגום, אך ביחס לנטיעת אילן ליד המזבח לא שמענו שהוא נוהג דווקא כשהמזבח שלם. משנת חכמים (מזאמושץ, מצווה לח דף עז) חולק על המנ"ח וכותב שדין מזבח שנפגם נוהג ביחס לדין נטיעת אילן ליד המזבח (עי' הר צבי לזבחים ס ע"א).
6. בית הדשן היה בעזרה במרחק של שלושה טפחים ממזרח הכבש, ורחוק מהכותל הדרומי של המזבח עשרים אמה (תמיד פ"א מ"ד).
7. בספר המצוות (ל"ת יג, בהל' סנהדרין פ"ט ה"ד, ובהל' עבודה זרה פ"ו ה"ט).
8. עי' שו"ת מהרי"ט (ח"ב סימן ד); שו"ת בניין ציון (לרב יעקב עטלינגר סימן ט); שו"ת מהרש"ם (ח"א סימן קכז); שו"ת משיב דבר (לנצי"ב י"ד סימן יד); שו"ת הר צבי (סי' עד); שו"ת אורח משפט (סי' לז);

- א. האיסור בבית המקדש הוא בעזרה ולא בחצר.
ב. אם היה בזה זכר לבית המקדש, היה אסור לבנות בתי כנסת מעץ ולהכניס בהם ספסלים ובימה מעץ.
ג. אין לנו לחדש איסורים חדשים שלא נזכרו בתלמוד ובפוסקים.

על פי הדברים שכתבנו לעיל בהבנת הרמב"ם, נראה לדחות את הדברים המובאים בהגהות ר' עקיבא אייגר, מנימוק נוסף. הרמב"ם הדגיש שזהו דין שתלוי ב'אצל המזבח', וכפי שהסביר הרמב"ם (עבודה זרה פ"ו ה"ט): "מפני שהיה זה דרך העכו"ם: נוטעין אילנות בצד מזבח שלהם כדי שיתקבצו שם העם". דברים דומים באשר לטעם לא תעשה זה, כתבו הרשב"ם והרמב"ן (דברים טז כא).

טעמו של הציווי נרמז בפסוק עצמו: "לא תעשה לך אשרה". אשרה הוא ביטוי שמופיע מספר פעמים בתורה ובנביאים בקשר לעבודה זרה. (שמות לד יג; דברים ז ה, יב ג, ועוד). הדבר בולט במיוחד בפסוק המדבר על גדעון: "כי נתן את מזבח הבעל וכתת את האשרה אשר עליו" (שופטים ו ל). כיוון שהגויים נוהגים לטעת אשרות ליד מזבחותיהם, אסרה עלינו התורה לטעת כל עץ, בין מאכל ובין סרק, ליד המזבח, דהיינו בעזרה וכדברי המנחת חינוך (במצווה תצ"ב, הובא לעיל): 'שכל העזרה נקראת אצל המזבח'.

וכן נאמר בגמרא (עבודה זרה מח ע"א):

'איזו היא אשירה? כל שיש תחתיה עבודה זרה. ור' שמעון אומר: כל שעובדים אותה. איזו היא אשירה סתם? אמר רב: כל שכמרים יושבים תחתיה ואין טועמים מפירותיה. ושמואל אמר: אפילו הני תמרי לבי נצרפא (רש"י שם: 'עכו"ם שלהם').'
נמצאנו למדים שישנו קשר הדוק בין נטיעת אילנות מאכל וסרק לבין מנהגי עבודת אלילים. וכן מביא הרמב"ם (ספר המצוות ל"ת יג): "לפי שכך היו עושים עובדי ע"ז... בבתי עבודתם'.

אמנם הלכות רבות שמקורן במקדש, נלמדו גם לגבי בית כנסת; אך כאן זהו דין שביסודו תלוי ב'אצל המזבח'. וכפי שהראנו לעיל, שהרמב"ם קיבל בעניין זה את דברי ר' אליעזר בן יעקב שפירש את הפסוק 'אצל המזבח' כמתייחס לעזרה ולמקדש בלבד, ולא קיבל את דברי תנא קמא שהרחיב את משמעות הפסוק לכל הר הבית.

שו"ת היכל יצחק (לריא"ה הרצוג א"ח סימן י); ספר קול צופיק (לרב יהודה גרשוני עמ' נח-ס'). מקורות נוספים: אוצר השו"ת (ח"ב עמ' קסט); ספר מקדש מעט (לרב זלמן דרוק עמ' טז-כ); ילקוט יוסף (ח"ב עמ' רסג-רסז); "נועם" (כרך כב, מאמר מהרב מנחם סליי: נטיעת ובניית עץ בחצר בית המקדש ובחצר בית הכנסת); "ברקאי" (ב עמ' 86-90 מאמר מאת הרב נחום אליעזר רבינוביץ); שו"ת מהר"מ שיק (א"ח סי' עח-עט) פסק שלא לטעת עצים ליד בית הכנסת, אך מסיבה אחרת: מחשש לתערובת נשים וגברים וליושבי קרנות.

ברור א"כ, שאין להרחיב עוד את דברי הפסוק לאסור נטיעת עץ, אפילו מדרבנן, בחצר בית כנסת.

ראיה נוספת לכך יש להביא מדברי החינוך (שם) שכותב שדין זה נוהג גם בזה"ז: 'אפילו בזמן הזה הנוטע אילן בכל העזרה חייב מלקות'. אין צורך בקיומו של מזבח בפועל, מאחר שהתורה הגדירה את האיסור באזור המזבח – 'אצל המזבח'.

נוסיף עוד. ידוע המנהג שמופיע ברמ"א (שו"ע או"ח סי' תצד סעי' ג) לקשט בחג השבועות את בתי הכנסת והבתים. וכתב המגן אברהם (שם ס"ק ה): 'נוהגים להעמיד אילנות בבית הכנסת והבתים... שיזכירו שבעצרת נידונין על פירות האילן'..

מנהג זה דומה באופיו למה שאסרה תורה לטעת אילנות ליד המזבח. ואף הגר"א, שכתב לבטל מנהג זה,⁹ כתב כן מצד 'ובחוקותיהם לא תלכו'; אך לא מחמת 'לא תיטע לך אשרה'. והסיבה לכך היא כמו שאמרנו, שהלאו של "לא תעשה לך אשרה אצל מזבח ה' א-להיך" הוא לאו מיוחד ונוסף, והוא שייך רק 'אצל מזבח ה' בעזרה בבית המקדש. ודברים דומים כתב הראי"ה קוק ('שו"ת אורח משפט', סי' לז) ומסקנתו שאין לנו לחדש איסור דרבנן שלא אמרו לנו חז"ל.

סיכום

הלאו בתורה: "לא תעשה לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלוהיך אשר תעשה לך", אמור אך ורק ביחס לנטיעת אילן 'אצל המזבח', בעזרה בבית המקדש, כמנהג עובדי עבודה זרה, ואין ללמוד ממנו איסור, אפילו מדרבנן, על נטיעת אילנות בחצר בית הכנסת.

9. ספר 'מעשה רב' (סי' קצא) וכך מובא בשם הגר"א בספר חיי אדם (כלל קלא סעי' ג). ואכן כך שיטת הגר"א בשו"ע (י"ד סי' קעח ס"ק א), שכל דבר שנהוג אף אצל הגויים, יש בו משום "ובחוקותיהם לא תלכו". (בגדרי לאו זה עיין במאמרו של הרב בצלאל ז'ולטי, 'נועם' כרך ב'). מקורות נוספים בענין זה, עיין שו"ת יחווה דעת (ח"ד סי' לג).